

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN ERGENLİK DÖNEMİNDE DUA VE İBADET PSİKOLOJİSİNİN GELİŞİMİ

Mustafa KOÇ (*)

Özet

Makalede, dinin ritüelistik boyutları içerisinde değerlendirilen dua ve ibadetin ergenlik dönemindeki profili çıkarılmadan önce kısaca dua ve ibadet fenomenlerinin psikolojik analizi yapılmaya çalışılmıştır. Daha sonra ergenlik döneminde dua ve ibadete yönelik geliştirilen dinî tutum ve davranışlar, konuyla ilgili yapılan ampirik araştırma sonuçları da göz önünde bulundurularak ayrı ayrı ele alınmış, dua ve ibadetin ergenlerin kişilik ve kimlik gelişimlerine yaptığı etkiler kuramsal olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kısaca ergenlik dönemindeki dinî hayatın ritüelistik boyutunun tasviriyle sınırlanan bu makalede sonuç olarak; ergenlerin dinî hayatlarının, yaşamın diğer boyutlarına paralel olarak değişkenlik gösterdiği, dolayısıyla dua ve ibadetlerde de nitelik ve nicelik olarak farklılıklar olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik Dönemi, Dua ve İbadet, Dinî Tutum ve Davranış, Kişilik ve Kimlik

Growth of Psychology of Prayer and Worship of Adolescence in Terms of Psychology of Religion

Abstract

In this article, first, a psychological analysis was carried out on phenomena of prayer and worship. Second, the prayer and worship which is considered as the ritualistic aspects of religion were discussed in connection with the period of adolescence. In addition, taking the results of empirical researches into consideration religious attitudes and behaviors towards prayer and worship by the adolescents were examined and the effects of prayer and worship upon adolescents' development of personality and identity was explained theoretically. As a consequence, it was emphasized that adolescents' religious life varies in parallel with developments in other dimensions of life resulting in differences in the prayers and worships in terms of both quality and quantity at different phases of life.

Key Words: Adolescence Period, Prayer and Worship, Religious Attitude and Behavior, Personality and Identity

*) Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., Din Psikolojisi Bilim Dalı Doktora (Ph.D.) Öğrencisi (e-posta: kocmustafa2@mynet.com)

Giriş

Birey, doğumla başlayan yaşam serüvenine çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi birbirinden farklı gelişim evrelerinden geçerek devam eder. Bu gelişim evrelerinden biri olan ergenlik dönemi, fizyolojik ve psikolojik değişimlerin yoğun bir biçimde yaşanması sebebiyle çalkantılı ve istikrarsız bir profil çizdiği için gerek gelişim psikolojisi gerekse din psikolojisi açısından ayrı bir önem arz eder.

Ergenlik dönemi, yukarıda da ifade edildiği gibi fizyolojik değişimlerin yanı sıra duygusal ve bilişsel açılarından psikolojik değişim sürecinin yoğun olarak yaşandığı bir gelişim dönemidir. Bu bağlamda bireyin psikolojik yapısı bütünlük arz ettiği için, bu değişimler ergenin dinî duygu, tutum ve davranışlarını yani dinî yaşamını da etkiler. Konuya bu perspektiften yaklaşıldığında dinî değişme ve gelişme açısından söz konusu dönemde kısaca soyut düşünme yetisinin geliştiği, dinî konularda kararsızlık ve şüphenin hakim olduğu, vicdan gelişiminin hızlandığı söylenebilir. Genel olarak ergenlik döneminin başları kabul edilen 11-14 yaşlarında görülen dinî veya din dışı karakterli bu çalkantılar, dönemin sonları (17-21 yaşları)na doğru artık yavaş yavaş dengeye kavuşmaya başlar. Dolayısıyla din konusunda da ergen artık şüphecilikten sıyrılarak dinî inanç ve pratiklerinde kararlılık göstermeye başlayabilir¹.

Bu çalışmada, konuyla ilgili yapılan ampirik araştırma sonuçları da dikkate alınarak yukarıda genel hatlarıyla gelişimsel profili çizilmeye çalışılan ergenlik dönemindeki dinî yaşamın tipik özellikleri çerçevesinde ergenlerin, dinin ritüelistik/ayinsel boyutu olan dua ve ibadet konusundaki eğilimleri kuramsal olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu makale, söz konusu dönemdeki dinî hayatın ayinsel boyutunun tasviriyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca bu boyutta yer alan ibadetler ise, ergenlerin yapabilecekleri ibadetler göz önünde bulundurularak namaz kılma, oruç tutma, Kur'an okuma ve tövbe etme ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlılığa ilave olarak çalışmada, adı geçen dönemde az yada çok yapılan bu dinî pratiklerin, ergenlerin kişilik gelişimlerine olan etkilerinden de söz edilmeye çalışılmıştır.

a. Dua ve İbadet Fenomeninin Psikolojik Açılımı

Dua ve ibadetten psikolojik olarak etkilenen birey, kendinden ontolojik olarak farklı olan ve kendini aşan bir başka varlıkla çok özel bir psikolojik ilişkiye girer². Sözü edilen bu psikolojik ilişki, makalede dua ve ibadet psikolojisi diye iki alt bölümde ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak dua psikolojisinden bahsedilmiştir.

a.a. Dua Psikolojisi

Dua, bireyin kutsal varlıkla konuşarak kendi acizliğinin farkına varmasıdır. Bu açılan duayı canlandıran anlamlı niyet, bireyin neye ihtiyacı olduğunu bilmese bile "eksiklik şuuru"dur. İşte birey, kendindeki bu eksiklik duygusundan meydan gelen gerginliği

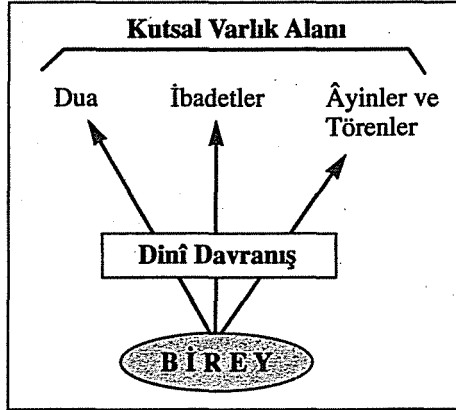
1) Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İst., 2003, s. 169-175.

2) Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara-1993, s. 216.

gidermek için dua eder³. Foulquie ise duayı; sözlü ifadelerden bağımsız ve sözden vazgeçebilen bir ruhun yükselişi olarak tanımlar⁴. Öte yandan, dua gerçekte bireyin kendini unutup aşkın varlığa teveccüh etmesidir. O'nun var olduğunu ve bu varlığının mahiyetinin bilincine erişmesi ve huzurunda derunî bir hayranlık yaşamasıdır⁵.

İnançlı birey, dua, ibadet, dinî ayin ve törenlerle kutsal varlığa yaklaşma çabası içerisinde girer. O'na güven ve bağlılığı ifade eden bu ve benzeri dinî tecrübeler, bireyin dinî hayatının önemli bir bölümünü oluşturur. Bu bağlamda dua ve ibadet ile ilgili yapılan dinî davranışlar, birey ile kutsal varlık arasında iman bağıyla kurulan çok özel bir ilişkiyi ifade eder ve bu dinî pratikler sayesinde bu ilişki dinî davranış olarak dışa yansır⁶ (ayrıca bkz. Şekil-1). Ancak dua ile ibadetin, bireyin üzerindeki psikolojik etkisi bakımından önemli bir farkı da, dua gizli ve bireysel yapıldığında, ibadet ise genelde açık ve toplu olarak yapıldığında daha çok olumlu etki yapar.

Şekil-1: Bireyin kutsal varlığa yaklaşması ve onunla iletişim kurması⁷

Fenomen olarak duada, bireyin kendi etkinliğinin prensibini elinde tutamadığı için bir referansa ihtiyaç vardır. O da, güç ve kudreti elinde bulunduran kutsal varlıktır. Zaten duayı da büyü vb. batıl uygulamalardan ayıran en önemli özellik budur. Büyü vb. tarzındaki uygulamalarda, duadaki kutsal varlığın fonksiyonunu, uygulamanın bizzat kendisi alır⁸. Özetle dua, birey ile kutsal varlık arasında bir haberleşme veya iletişim aracı olarak tanımlanabilir. İlk bakışta bu iletişim, sanki “bireyden kutsal varlığa” şeklinde tek

3) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 213; Ayrıca krş. Vergote, Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık / Religion, Foi, Incroyance*, (Çev. Veysel Uysal), İFAV Yay., İst., 1999, s. 238-241.

4) Foulquie, Paul, *Pedagoji Sözlüğü / Dictionnaire de la Langue Pedagogique*, (Çev. Cenan Karakaya), Sosyal Yayınlar, İst., 1994, s. 112.

5) Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü*, s. 112; Eker, Hasan, *Dua Bilinci*, Denge Yay., İst., 2000, s. 48-52.

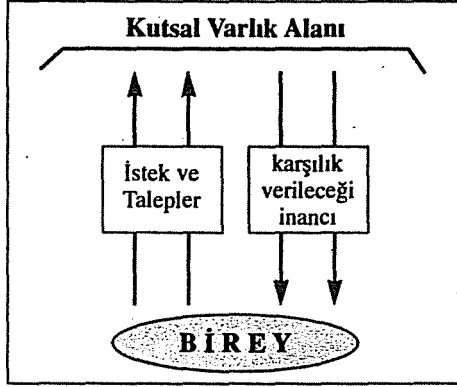
6) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 211.

7) Makalede yer alan bu ve bundan sonraki tüm şekiller yazar tarafından çizilmiştir. [M.K.]

8) Hökelekli, *a.g.e.*, s. 213; Ayrıca bkz. Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., tsz, s. 182-186.

yönlü olarak değerlendirilebilir. Ancak bireyde, dua vasıtasıyla yaptığı istek ve taleplerine kutsal varlık tarafından cevap verileceği beklentisi de vardır. Yani bu durumda duadaki iletişim Şekil-2'de de görülebileceği gibi tek yönlü değil çift yönlüdür. Ancak buradaki çift yönlülük, bireyin tek taraflı öznel algılamasından kaynaklanmaktadır.

Şekil-2: Dua tecrübesinin çift yönlü iletişimi

İnançlı veya değil her bireyde, çaresizlik durumlarında dua ihtiyacının ortaya çıkması, onun psikolojik yapısının bir anlamda bilinç dışı tepkisi olarak yorumlanabilir. Bir başka ifadeyle dua, bireyin içindeki derin varlığın ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda bireyler benliklerinde, farklı sebeplerle dua etmenin zorlayıcı ihtiyacını hissederler⁹. Poloma ve Pendleton (1991) tarafından yapılan araştırmalarda; konuşma diline ait (colloquial) dua, meditasyon anlamında (meditative) dua, istekte bulunma anlamında (petitionary) dua ve dinî pratik olarak (ritual) dua olmak üzere genelde dört tür dua çeşidi tespit edilmiştir¹⁰. Duanın psikolojik faydasıyla birlikte belli bazı kazanımlarının olduğunu düşünen toplum ve yöneticiler de dua etmeyi yaygınlaştırarak adeta bilinçli bir gelenek oluşturmuşlardır. Bu duruma en güzel örneği Osmanlı tarihinden vermek mümkündür. Osmanlı padişahları, her sefere çıkmadan önce halkına ferman göndererek dua etmelerini istemişlerdir¹¹.

a.b. İbadet Psikolojisi

Dinî bir yaşam tarzının benimsenip bireyin kişiliğinde yapılanması, sürekli yenilenen ve yinelenen dinî tecrübelerle gerçekleşir, bu da dinî pratiklerle mümkün olur. Dolayısıyla bireyin gerçek değerini ortaya çıkaran bilişsel kuvvet derecelerine yükseltme, dinî pratiklerin temel bir fonksiyonudur¹². Bu bağlamda ibadet, bireyin inandığı kutsal var-

9) Hökelekli, *a.g.e.*, s. 212-220.

10) Argyle, Michael. *Psychology and Religion: An Introduction*, Routledge, London & New York-2000, s. 120-123.

11) Akgündüz, Ahmet, "Manevî Silahımız Dua ve Ecdadımızın Duaya Verdiği Ehemmiyet", *Sızıntı Dergisi*, İzmir-1999, S.136, s. 183-185; Ayrıca duanın kelâmî yönü için bkz. Parlador, Selahattin, "Dua" md., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İst., 1994, c.9, s. 533-534.

12) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 242.

liğa sevgi, saygı, bağlılık, minnet ve şükran duygularıyla yönelmesi, onun emrinde olmanın bilinci içinde ve yine onun emrettiği formatta, kendiliğinden/spontane davranışlar göstermesidir¹³. Diğer dinlerin ibadetlerinde olduğu gibi İslâm dininin namaz ve hac gibi ibadetleri -yukarıda da kısaca ifade edildiği gibi- birey ile Allah ilişkisini anlamlandıran sembolik tarzdaki jestler ve bunlara eşlik eden sözel formüller şeklinde düzenlenmiştir¹⁴.

İbadetler, şekil ve anlam faktörleriyle bütünleşen, normal günlük bilinci köklü değişime zorlayan bir yapı özelliğine sahiptir. Bu noktada dua ile namaz arasındaki yapı farkı, dinî bilincin gerçek yapısını anlama bakımından önemlidir. Zira, duadaki beden hareketleri, ibadetlerden örneğin, namaz ibadetine göre oldukça basittir. Bu bağlamda şekilsel zorunluluk açısından da ikisi arasında bir fark söz konusudur. Yani dua öznel, namaz ve diğer ibadetler nesnel bir karakter taşırlar¹⁵. Öte yandan ibadette bireyin iradesinin etkin bir rolü vardır. Dinî inancın, dinin pratikleri denilen davranışlara dönüşmesi, ondaki bu irade gücüne bağlıdır¹⁶. İbadetler bireysel ve toplu olarak yapılabilir. Bu bağlamda toplu olarak yapılan ibadetler, bireydeki kolektif toplumsal şuuru canlandırabilir¹⁷.

Yapılan bu çalışmada ibadetler içerisinde değerlendirilen bir diğer ibadet türü de "tövbe etme"dir. Birey psikolojik yapısı gereği günah işlemeye ve hata yapmaya müsait bir varlıktır. Tövbe, zaman zaman yapılan bu günahlardan arınmak için bireyin, kutsal varlıktan af dilemesidir¹⁸. Tövbenin bireyde bir psikolojik işleme mekanizması vardır. Bu mekanizma şöyle işler; öncelikle birey, dinen yapılması yasak olan davranışları yapmaya iten güdüler tarafından harekete geçirilir. Bu motivasyon sürecinin sonunda davranış gerçekleştiğinde ise birey, dinen yasaklanan davranışı yapmış olur. Dolayısıyla inancın içtenlik derecesine göre bireyde, yasak olan davranışı yapmasından kaynaklanan suçluluk ve günahkârlık duyguları meydana gelir. Birey bu duygularla uzun süre yaşayamayacağı için tövbe etme gereği duyar¹⁹ (ayrıca bkz. Şekil-3). Özetle birey kendini zaman zaman hesaba çekip dinî inançtan kaynaklanan bir iç kontrol mekanizması ile yaptığı yanlışları tespit edip tövbe etmek suretiyle suçluluk ve günahkârlık duygularından arınır²⁰. Dolayısıyla böyle bir inanç da, bireyin ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler meydana getiren suçluluk ve günahkârlık duygularının yok olmasını sağlar.

13) Şentürk, Habil, *Din Psikolojisi*, Esra Yay., İst., 1997, s. 159; Karagöz, İsmail, *Kur'an'da İbadet Kavramı*, Şule Yay., İst., 1997, s. 52-54; Ayrıca ibadete tasavvufi yaklaşım için bkz. Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan: Mevlana ve Tasavvuf*, (Ed. E. Erverdi & İ. Kara), Dergah Yay., İst., 1998, s. 147-152.

14) Namaz ve hac ibadetlerindeki sembolik anlatımlar için bkz. Hökekleli, *Din Psikolojisi*, s. 236-241; Gazali, *İhya u Ulumu'd-Din*, (Çev. A. Serdaroğlu), Bedir Yay., C. I-V, İst., 1974, s. 440-467; Ayrıca krş. Gazali, *Kalplerin Keşfi / Mükâşefetü'l-Kulûb*, (Çev. Hüseyin S. Erdoğan), Hisar Yayınevi, İst., tsz., 90-96, 146-153; Duanın sembolik anlatımlarıyla karşılaştırmak için bkz. Meyerovitch, Evade Vitray, *Duanın Ruhı / La Priere en İslâm*, (Çev. Cemal Aydın), Şule Yay., 2. Baskı, İst., 1999, s. 44-47.

15) Hökekleli, *Din Psikolojisi*, s. 235-236.

16) Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaası, Samsun-1993, s. 68.

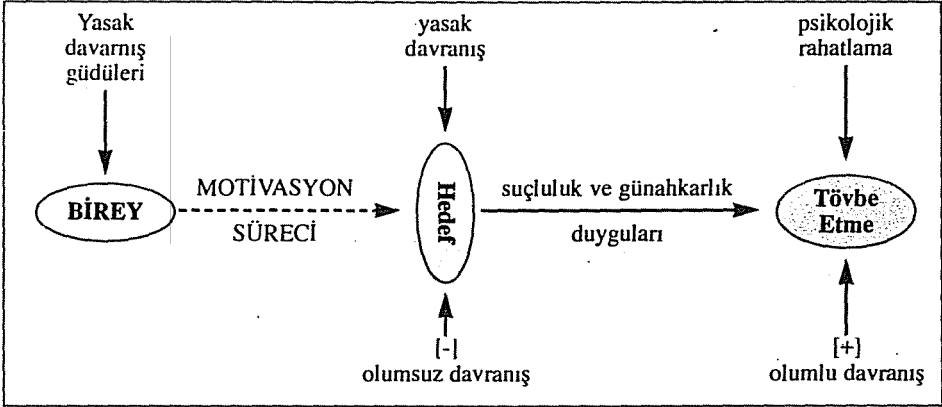
17) Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İst., 1982, s. 191-192.

18) Peker, *Din Psikolojisi*, s. 75.

19) Peker, *a.g.e.*, s. 77-79.

20) Büyükcınar, A. Muhtar, *Mutluluk Yolları*, Hikmet Yay., 2. Baskı, İst., 1990, s. 161-166.

Şekil-3: Tövbenin psikolojik işleme mekanizması

Bireyin herhangi bir konudaki tutum ve davranışları, büyük ölçüde davranışın gerçekleşeceği o anki fiziksel ve psikolojik faktörlere bağlıdır. Dolayısıyla birey, örneğin dua olgusu karşısında her zaman belli bir şekilde davranır, tarzında bir genel-geçer ifade kullanmak sakıncalıdır. Bu bağlamda ergenlik döneminde konuyla ilgili yapılan alan araştırmalarında, alınan örneklem grubu ve konunun spesifik özelliklerine göre çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bölümde daha çok, yapılan farklı alan araştırmalarında elde edilen sonuçlar aktarılarak kısaca ergenlerin dua karşısındaki tutum ve davranışlarına ilişkin yaptıkları duaların muhtevaları, sıklık dereceleri ve şekilleriyle ilgili genel bir profil çıkarılmaya çalışılmıştır.

Konuyla ilgili Türkiye’de yapılan bir alan araştırmasında yüksek öğrenim çağındaki gençlerin yaptıkları duaların muhtevalarına ilişkin elde edilen sonuçlarda; gençlerin %51.2’si Allah’a layık bir kul olabilmek amacıyla, %11.3’ü derslerinde başarılı olmak amacıyla, %7.4’ü kötü huy, alışkanlık ve bağımlılıktan kurtulmak amacıyla, %5.7’si aşk ve sevgi ile bağlanılan karşı cins ile mutlu bir yaşam sürebilmek amacıyla²¹; aynı evrende yapılan başka bir ampirik çalışma sonucunda da; gençlerin %36’sı Allah’a şükretmek için, %25.40’ı sıkıntılardan kurtulmak için, %17.1’i isteklerinin yerine getirilmesi için, %3.30’u da alışkanlık olduğu için dua ettiklerini ifade etmişlerdir²². Hökeleki tarafından ergenlerin dinî gelişimleriyle ilgili yapılan diğer bir saha araştırmasında ergenlerin yaptıkları duaların muhtevalarının; gelecek endişesi, sınavlarda başarılı olma, sevilen birinin ölümüyle duyulan üzüntü, hastalık ve yardıma muhtaç olanlara yardım edilmesi isteği gibi konular olduğu saptanmıştır²³. Öte yandan cinsiyet faktörü göz önüne alındığında ise, ergen kızların yaptıkları duaların muhtevalarını genelde imtihanlarda bildikle-

21) Can, Selim, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusunda Tutum ve Davranışları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1988, s. 30.

22) Aslan, Zeynüddin, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1987, s. 39.

23) Hökeleki, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa- 1983, s. 87.

ri yerlerden sorular sorulması, iyi bir sese, güzel bir vücuda, uzun saçlara sahip olma ve istedikleri kişiler tarafından beğenilme istekleri oluşturur. Ergen kızlar, bu dilek ve isteklerinin gerçekleşmesinin, kendilerini kutsal varlığa sevdirmelerine bağlı oldukları inancını taşırlar²⁴. Bunun yanı sıra din-cinsiyet çatışmasının ergenler üzerindeki psikolojik etkileriyle ilgili yapılan bir anket çalışmasında; ergenlerin %22.33'ünün söz konusu çatışma sonucunda kendilerini suçlu ve günahkâr hissettiklerinden dolayı affedilmeleri için sık sık dua ettikleri saptanmıştır²⁵. Konuyla ilgili yapılan farklı bir ampirik çalışma sonucunda; ergenlerin korku motifli din anlayışıyla, sıkıntılı anlarında veya sadece ihtiyaç duyduklarında dua ettikleri ancak sevgi motifli din anlayışında ise sık sık ve düzenli olarak dua ettikleri tespit edilmiştir²⁶.

Ergenlerin yaptıkları duaların sıklık derecelerine göre gösterdikleri tutum ve davranışlara ilişkin ise yine yapılan saha araştırmalarında farklı oranlar elde edilmesine karşın, büyük çoğunluğunun sık sık dua ettikleri tespit edilmiştir. Yine yüksek öğrenim gençleri üzerinde konuyla ilgili yapılan bir ampirik çalışmada; gençlerin %95.4'ü dua ettiklerini, %4.6'sı duaya hiç baş vurmadıklarını, ancak %96'sı duanın geçerliliğine inandıklarını ifade ederken %67.5'i duayı zaman olarak ibadetlerin akabinde yaptıklarını söylemişlerdir²⁷. Bir başka saha araştırmasında ise, sürekli dua edenlerin oranı %94.8 ile en yüksek değeri ifade ederken, sadece %5.2'si ara sıra dua ettiklerini dile getirmişlerdir. Buna mukabil hiç dua etmeyen öğrencilerin bulunmaması bu araştırmanın en çarpıcı sonucudur²⁸.

Duaların sıklık derecesinin cinsiyet ile ilişkisine sosyolojik açıdan bakıldığında gerek ilkel gerekse gelişmiş toplumlarda genellikle kadınların, erkeklerden daha çok dinî pratiklere (dua, ibadet vb.) eğilim gösterdikleri yönünde bulgulara rastlamak mümkündür²⁹. Bu bağlamda Ellison ve Taylor (1996), yaptıkları saha araştırmasında; kadınların erkeklerden üç kat daha fazla dua ettiklerini tespit etmişlerdir³⁰.

Yapılan araştırma sonuçlarından, ergenlerin yaptıkları duaların biçimleriyle ilgili de bilgiler elde etmek mümkündür. Konuyla ilgili yüksek öğrenim gençleri üzerinde uygulanan bir anket çalışmasında; gençlerin %67.5'inin içlerinden geldiği gibi spontane sözler ve dua metinleri kullanmadan dua ettikleri saptanmıştır³¹. Yine aynı evren üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise; gençlerin dua ihtiyaçlarını karşılama biçimleri konusun-

24) Adler, Alfred, *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*, (Çev. Nesrin Sipahioğlu), Düşünen Adam Yay., 2. Baskı, İst., 1994, s. 141.

25) Kayabay, H. İbrahim, *Genç Psikolojisinde Din-Cinsiyet Çatışması ve Etkileri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1989, s. 44.

26) Albayrak, Ahmet, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1995, s. 195.

27) Aslan, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, s. 38-39.

28) Can, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Karşısındaki Tutum ve Davranışları*, s. 28.

29) Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., 3. Baskı, İst., 2000, s. 291; *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri-1993, s. 243.

30) Argyle, *Psychology and Religion*, s. 123-124.

31) Can, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Karşısındaki Tutum ve Davranışları*, s. 29.

da farklı düşünce ve tutumlara sahip oldukları belirtilmiştir. Bu bağlamda adı geçen çalışmada; gençlerin %68.8'inin sessiz dua etmeyi tercih ettiği, %11.1'inin dinî mekanlarda (cami, kabir, türbe vb.) ve serbest şekilde, %1.8'inin ise sesli olarak dua ettikleri tespit edilmiştir³². Bundan önce zikredilen çalışmada; gençlerin %87.2'si dua etmek için özel bir zaman belirlemediklerini, %10.4'ü ise belirli zamanlarda (cuma akşamları, kandil geceleri, dinî bayram gün ve geceleri) dua ettiklerini ifade etmişlerdir³³.

Duanın faydasına olan inanca ilişkin yapılan bir saha araştırmasında; ergenlerin %96'sı dua etmenin, ruh sağlıklarına faydalı olduğuna inandıklarını ifade etmişlerdir³⁴. Türkiye'de yapılan diğer bir ampirik çalışmada ise; dinî gelişimdeki sevgi motifinin, ergenin Allah'a güvenmesini artırıcı bir unsur olduğu, dolayısıyla Allah'ın ergenlerin dualarına cevap vermediği zamanlarda bile inançlarında bir zayıflama olmadığı görülmüştür³⁵. Böylece sevgi motifi, ergenlerin dinî gelişim seyrinde, onlara güven sağlar ve bu sebeple sevgi motifli bir yaklaşımla dua eden ergenler konuyla ilgili dinî şüphe içerisine düşüp duaya karşı olumsuz bir davranış geliştirme eğilimi içerisine girmezler. Öte yandan ergenlik döneminin sonlarına doğru duanın psikolojik etkilerine inanılmaya devam edildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte istek dualarının ergen üzerindeki etkisi konusunda inancın canlı olması ile ergenlerin bekleyişi arasında bir ayrılma söz konusudur. Bu bağlamda ergen, kendi duasının kabulünü ümit eder ancak cevapsız kalması durumunda ise artık duanın faydasına inanmayabilir. Gerçekte olumsuz gibi görünen bu ilişki aslında ergenin imanı için bir delil de teşkil eder. Ancak söz konusu durum, ergenin dinî duygusunda bir azalma da meydana getirebilir. Bu aşamadan sonra ergen, şayet dinî krizini aşabilirse inancı netleşir ve dua konusunda daha derin bir bakış açısına sahip olur³⁶.

b.b. Ergenlerin İbadete Yönelik Tutum ve Davranışları

Öncelikle dönemin ibadet hayatına genel olarak bakılacak olursa, ergenlik dönemindeki ibadet hayatı genel anlamda çoğu kez, çocukluk dönemindeki taklitçi unsurlardan arınarak zengin bir muhteva ve derinlik kazanır. Sığınma ve bağlanma duygularının en yoğun olarak hissedildiği bu dönemde ibadetler, ergenin ruhî özlem ve ihtiyaçlarını yatıştıran en önemli kaynaktır. Bu anlamda ergenin ibadet hayatı çoğu kez ruhsuzluktan ve şekilcilikten uzaktır. Yaptığı ibadetler vasıtasıyla Allah'a yaklaşmanın, onun ruhuna kazandırdığı sevinç, coşku ve ferahlık, ibadet tecrübeleri içinde çok sık hissedilen duygulardandır³⁷. Ancak konuyla ilgili Türkiye'de 14-18 yaş arasındaki kız ergenlerin ev-

32) Aslan, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, s. 39.

33) Can, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Karşısındaki Tutum ve Davranışları*, s. 29.

34) Çetin, Kasım, *Ergenlik Çağı Gençlerinde İbadet ve Dua Tecrübesi*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1984, s. 14.

35) Albayrak, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifi*, s. 137.

36) Hökelekli, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, s. 87; Ayrıca krş. Elias, John, L., "Ronald Goldman: Dinî Anlayış Psikoloğu", (Çev. Ali Rıza Aydın), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun-2001, S.4, www.dinbilimleri.com, (Ekim-2001).

37) Hökelekli, a.g.t., s. 83.

ren olarak seçildiği bir alan araştırması sonucunda; kız ergenlerin dinî inanç ve ibadet ile ilgili konularda olumlu tutumlara sahip olmakla birlikte henüz tutumlarının tam anlamıyla netleşmediği görülmüş, bunun sebeplerinin ise, içinde buldukları dönemin özellikleri ve toplum tarafından geleneksel din anlayışına bağlı olarak yapılan yönlendirmeler olduğu saptanmıştır³⁸. Konuyla ilgili bir diğer ampirik çalışmada; dinî inanç ve ibadetle ilgili tutumların netlik kazanmasında ergenlerin almış oldukları eğitimin niteliğinin önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Bu bağlamda meslekî din eğitimi alan ergenlerin almayanlara göre ibadetlere ilişkin tutum ve davranışlarının netlik kazanma oranı daha yüksektir. Aynı çalışmada örneğin; hiç namaz kılmayanların oranı meslekî din eğitimi alan ergenlerde %1.6 iken, bu oran din eğitimi almayanlarda %59.6'dır. Aynı şekilde Kur'an okumada da bariz bir fark söz konusudur. Meslekî din eğitimi alan ergenlerin devamlı Kur'an okuma oranı %59.2 iken, almayanlarda bu oran %1.7'dir³⁹. Yine meslekî din eğitimi alan yüksek öğrenim gençlerinin örneklem alındığı ampirik bir çalışmada; ibadetlerini eksik olarak yapan gençlerin, bu durumlarından psikolojik rahatsızlık hissettikleri ve bu durumlarının kendilerini kabul ve ifade etmelerine engel olacak düzeyde kaygı oluşturdukları tespit edilmiş⁴⁰, diğer bir saha araştırmasında ise; ergenlerin günah işlemelerinden dolayı tövbe ettikleri, bu oranın erkeklerde %88, kızlarda ise %96 olduğu saptanmıştır⁴¹.

Diğer gelişim dönemlerinde olduğu gibi ergenlik döneminde de dinî inanç yüzdesi, dinî pratikleri yapma yüzdesine göre daha yüksektir. Nitekim konuyla ilgili yapılan anket çalışmasında; ibadetlerini büyük ölçüde yerine getirenlerin oranı %36.1 iken, inanmakla birlikte dinî pratiklerin yerine getirilmesinde eksiklikleri olanların oranı %63.9'dur⁴². Başka bir çalışmada ise; ergenlik dönemindeki bu dinî pratiklerin yapılmasını engelleyen etkenlerin başında gençlik duygularının geldiği saptanmıştır⁴³. Konuya cinsiyet faktörü ön planda tutularak bakıldığında, kız ergenlerin erkek ergenlere nazaran namaz ibadetine karşı geliştirdikleri tutumlarında bir farklılık söz konusudur. Konuyla ilgili yapılan saha araştırması sonucunda; kız ergenlerin bir kısmının muntazaman, bir kısmının ara sıra namaz kıldığı, bir kısmının da hiç kılmadığı ancak kılan gruba gıpta ile baktıkları saptanmıştır. Yine aynı çalışmaya göre; oruç ibadetinde namaza göre,

38) Öztürk, Nermin, *Kız Öğrencilerin Dinî Tutumları: 14-18 Yaş*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-1994, s. 278; Ayrıca krş. Karacoşkun, M. Doğan, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dinî Tutum ve Davranışları", *İ.Ü.D.İ.F.D.*, Malatya-1995, S.1, s. 202-208.

39) Söylev, Ö. Faruk, *Ergenlik Çağı Gençlerini Dine Yaklaştıran ve Dinden Uzaklaştıran Sosyal Sebepler*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1995, s. 48-49,73; Ayrıca krş. Yıldırım, Mehmet, *Din Eğitiminin Gençlerin Heyecan Gelişimi ve Sosyal Çevre ile Olan İlişkilerine Etkisi*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1986, s. 33-34.

40) Hayta, Akif, *Psiko-Sosyal Uyum ve Dinî Pratikler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1993, s. 150.

41) Köse, Nurcan, *İbadetin Ruh Sağlığına Etkileri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1995, s. 26.

42) Can, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Karşısındaki Tutum ve Davranışları*, s. 28.

43) Candar, *Ergenlerin Dinî Gelişimi ve Uyum Problemleri*, s. 35.

geliştirdikleri tutumların daha net olduğu ve benimseme düzeylerinin ise daha yüksek olduğu tespit edilmiştir⁴⁴. Öte yandan çocukluğundan bu yana aile ortamında ibadetlerin yapıldığını gören ergenlerin, ibadete daha sıcak baktıkları ve böyle bir aile ortamında yetişmeyenlere göre ibadet yapma oranlarının daha yüksek olduğu ise, başka bir araştırmadan tespit edilen sonuçtur⁴⁵. Ergenlerin ibadet hayatına sevgi ve korku motiflerinin etkisiyle ilgili olarak yapılan çalışmada; gerek namaz gerekse oruç ibadetinde korku ve sevgi motiflerinin birbirleriyle yakın oranlarda etkili oldukları, ancak ara sıra Kur'an okumada, korku motifinin, düzenli Kur'an okumada ise sevgi motifinin etkili olduğu tespit edilmiştir⁴⁶. Kur'an okumayla ilgili elde edilen bir başka sonuçta ise; ibadet olarak Kur'an okumanın gençlerin ne dinî tutumlarında ne de dindarlık algılarında etkili bir unsur olmadığı saptanmıştır⁴⁷.

Ergenlik döneminde yapılan ibadetler içinde birinci sırayı orucun aldığı, konuyla ilgili yapılan ampirik çalışmalardan çıkan ortak bir sonuçtur. Örneğin; yüksek öğrenim gençleri üzerinde yapılan çalışmada; gençlerin büyük çoğunluğunun dinî ibadetlere ilgi duydukları, %84.28'inin namaz kıldığı, %92.28'inin ise oruçlarını tuttuğu ifade edilmiştir⁴⁸. Aynı konuda başka bir anket çalışmasında da; ergenlerin %34.83'ünün oruç tuttukları, %18.5'inin namaz kıldıkları, %11.86'sının ise Kur'an okuma ibadetini yerine getirdikleri sonucuna ulaşılmıştır⁴⁹; bir diğer araştırma sonucunda; namaz ibadetiyle ilgili de oran farklılıklarının (farz ve vacip namazları kılanların oranı %35.4 iken, sadece cuma ve bayram namazları kılanların oranı %64.6'dır) olduğu beyan edilmiştir⁵⁰. Konuyla ilgili son olarak yetiştirme yurdunda yaşayan ergenler üzerinde yapılan ampirik çalışmada; yurttan kalan ergenlerin ibadetlere karşı ilgilerinin zayıf olduğu, ibadetler arasında yapılıma sıklığı bakımından oruç ibadetinin, namaz ibadetinden önde geldiği, ergenlerin ibadetlerini yapmamalarının birinci sebebinin tembellik (%40), diğer sebebinin ise dinî konulardaki bilgisizlik (%22.8) olduğu tespit edilmiştir⁵¹.

Yukarıda, ergenlerin dua ve ibadete ilişkin tutum ve davranışlarını tespit etmeye çalışan ampirik araştırma sonuçları verilmeye çalışılmıştır. Daha çok anket tekniğinin kullanıldığı bu çalışmalar, teknik bir takım eksiklikler içermekle birlikte, kültürel bağlamda Türkiye'deki döneme özgü dinî pratiklerin profilinin çıkarılması açısından önem arz etmektedir.

- 44) Öztürk, *Kız Öğrencilerin Dinî Tutumları*, s. 244-251; Duman, Fatma, *Genç Kızlarda Dinî Uyum Sorunları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1995, s. 95.
- 45) Ay, Mehmet Emin, "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İst., 1994, S.1, s. 169-170.
- 46) Albayrak, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifi*, s. 135.
- 47) Uysal, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yay., İst., 1996, s. 131.
- 48) Aslan, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, s. 38.
- 49) Candar, *Ergenlerin Dinî Gelişimi ve Uyum Problemleri*, s. 33; Benzer sonuçlar için bkz. Koştaş, Münir, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, TDV Yay., Ankara-1991, s. 110.
- 50) Can, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Karşısındaki Tutum ve Davranışları*, s. 28.
- 51) Şahin, Adem, "Yetiştirme Yurdu Gençlerinde Dinî Hayat", *Mehir Aile Dergisi*, Konya-2001, sayı:1, s. 62-66, 68.

c. Ergenlik Döneminde Dua ve İbadetin Kişilik ve Kimlik Gelişimine Etkileri

Dinî hayatın pratize edilmiş şekilleri olan dua ve ibadetin kişilik ve kimlik gelişimi üzerindeki etkilerine geçmeden önce, konunun daha anlaşılır olması bakımından genel olarak "din" olgusunun söz konusu gelişime etkilerinden kısaca söz edilmiştir. Modern çağda yetişen gençliğin dinî inanç, bilgi ve uygulama konularında ciddi problemlerinin olduğu bir gerçektir⁵². Bu durum, gençler üzerinde olumsuz psikolojik etkiler yapabilir hatta zaman zaman onların bunalıma girmelerine bile sebep olabilir. Bu bağlamda iyi bir dinî ortamda yetişen ve bu yönde destek gören gençlerde din, güven veren ve kişiliklerinin oluşmasına yardımcı olan bir faktör olur⁵³. Bu anlamda gerek inanç gerekse pratik boyutlarıyla din, genel anlamda ergene şu ana ve geleceğe ilişkin bir hayat felsefesi sunarak, onun kimlik sorununu çözmeye önemli bir referans kaynağıdır⁵⁴. Ancak dinin bu derecede psikolojik bir etki yapabilmesi için içselleştirilmesi gerekir. Zaten yapılan araştırmalarda, iç güdümlü dindarlığın, otoriteryenizm, dogmatizm, önyargı ve dıştan denetimliliğin nedeni olmadığı ortaya çıkarılmıştır⁵⁵. Şu anki gelinen noktada genel psikoloji bilminde oluşan hakim paradigma da, bireyin kişiliğinin oluşumunda "din" denilen bu önemli faktörü göz ardı edemez⁵⁶.

c.a. Duanın Kişilik ve Kimlik Gelişimine Etkileri

Duanın genel anlamda kişilik gelişimi ve dolayısıyla da ergenin ahlâk ve karakteri üzerinde müspet etkileri vardır. Bu bağlamda W. James duayı, bireyin ahlâkî ve fiziksel sağlığının temel unsuru olarak değerlendirirken⁵⁷ A. Carrel ise, duanın bilinçli bir şekilde alışkanlık haline getirilmesi durumunda bireyin kişiliğine olumlu etkilerinin olacağını, böyle değerlendirildiği taktirde ise birey için bir yaşam tarzı haline gelebileceğini ifade etmiştir⁵⁸. Bunun yanı sıra bilişsel gelişimi eşit olan bireyler üzerinde yapılan araştırmalarda; karakter ve ahlâkî değerlerin ara sıra dua eden bireylerde bile hiç etmeyenlere oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda dua, bireyde zihinsel, manevî ve

52) Hökelekli, Hayati, "Gençlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yay., Ankara-2002, s. 19.

53) Hayta, Akif, "Gençlik Çağında Din ve Gençin Hayatına Etkileri", Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D., Din Psikolojisi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Programı Seminer Çalışması), Bursa-1991, s. 26.

54) Kula, M. Naci, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Ayışığı Kitapları, İst., 2001, s. 80,160-161; "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yay., Ankara-2002, s. 60-61; Ayrıca krş. Hökelekli, Hayati, "Gençlikte Kendi Kendini Eğitime", *Millî Kültür Dergisi*, (Gençlik Özel Sayısı), Ankara-1986, S.53, s. 8-9.

55) Gürses, İbrahim, "Dindarlık İle İlgili Tutumlar ve Otoriteryen Kişilik İlişkisi", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yay., Ankara-2002, s. 111.

56) Haque, Amber, "Psychology and Religion: Their Relationship and Integration from an Islamic Perspective", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, Washington-1998, C.15, S.4, s. 111.

57) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 230; Ayrıca bkz. Topçu, Nurettin, *Var Olmak*, Dergah Yay., 2. Baskı, İst., 1997, s. 83.

58) Carrel, Alexis, *Dua*, (Çev. M. Alper Yüçetürk), Yağmur Yayınevi, İst., 1961, s. 27.

ahlâkî güçlerin daha iyi kullanılıp ümit ve inancın canlanmasına, stres ve kaygıların yatışmasına, kişiliğin bütünleşmesine yardımcı olan bir etkiye sahiptir⁵⁹.

Dua, ergende iradî bir canlanma sağlayarak stres ve kaygıyı giderir ve ona, benliği-ne ait tepkilerini aşma yeteneği sağlar. Ayrıca sürekli yapılması durumunda ergenin görev ve sorumluluk bilincini artırır, kıskançlık ve kötülük eğilimini azaltarak iyilik ve yardımseverlik duygularını hakim hale getirir⁶⁰. Yani dinî inanç sisteminde dua, kendini ifade etme, yardım ve himaye görme gibi kendini aşma ile sonuçlanan psikolojik bir olgunlaşmanın itici gücü olarak değer kazanır⁶¹. Konu ile ilgili yapılan bir anket çalışmasında; "sizce dua nedir?" sorusuna, gençlerin %74.6'sı "bireyin kendine düşeni yaptıktan sonra gerisini Allah'a bırakma ve ondan yardım istemesidir," cevabını verirken, %9.2'si "manevî güçlere ümit bağlama", %3.7'si de "zor durumlarda bir teselli aracı" şeklinde cevap vermişlerdir. Araştırma sonucunun konuyla ilgili önemli noktası ise, katılımcıların %1.4'ünün duayı "kişiliğin oturmamış hali" olarak tarif etmeleridir⁶². Bu araştırma sonucundan elde edilen oran ters çevrilip yorumlandığında %98.6'sı duanın kişilik ile olumlu anlamda bir ilişkisinin olduğunu ifadelendirmişlerdir denebilir.

c.b. İbadetin Kişilik ve Kimlik Gelişimine Etkileri

İbadetler genel olarak bireyin kişilik ve karakterini düzenleyen ve dengeleyen sistemler olarak ele alınabilir⁶³. Bu bağlamda ibadetlerini yerine getiren ergen, Allah karşısındaki bağımlılığını ve acizliğini tecrübe ederek büyülenme ve bağımsızlık duygularının meydana getirebileceği ölçüsüz ve sorumsuz davranışlardan uzak bir kişilik geliştirir⁶⁴. Konuyla ilgili yapılan bazı ampirik çalışmalarda genç yaşlardan itibaren istekli ve düzenli olarak ibadetlerini yerine getiren bireylerin, dinî ilgi ve aktivitesi zayıf olan bireylere oranla çok daha uyumlu bir kişilik yapısı geliştirmeye eğilimli oldukları saptanmıştır⁶⁵. İbadetler, ergenin benliğini dar sınırlarından kurtararak ona, psikolojik yapısındaki bencilliğini yenme fırsatı sağlar. Bu anlamda İslâm dinindeki zekat, sadaka, oruç, hac ve kurban gibi ibadetler, bireyde diğerkâm bir kişilik gelişimine yardımcı olur⁶⁶. Öte yandan Türkiye'de oruç psikolojisi üzerine yapılan bir alan araştırmasında gençlerin %75'inin, oruç tutmanın kişiliklerini geliştirdiği kanaatine sahip oldukları; bu ibadetin onların, özellikle sabır, hoşgörü, merhamet, sevgi ve şefkat gibi diğer bireylere dönük duygularının harekete geçmesinde etkili olduğu; ayrıca toplumda başkaları tarafından,

59) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 231.

60) Hökelekli, *a.g.e.*, s. 230-231.

61) Evirgen, Muharrem, *Dinî İnanç ve İbadetlerin Stres Üzerindeki Etkisi*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1999, s. 54.

62) Aslan, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, s. 38.

63) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 241; Ayrıca krş. Şentürk, Habil, "Kişilik ve Din", *Yeni Ümit Dergisi*, İst., 1996, S.34, s. 18-23.

64) Hökelekli, *a.g.e.*, s. 245.

65) Hökelekli, Hayati, "Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet", "İbadet" md. (içinde), *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İst., 1999, c.19, s. 249.

66) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 244-245.

olumlu kişilik özelliklerine sahip ve benlik değerleri yüksek bireyler olarak algılandıkları saptanmıştır⁶⁷.

İbadetler bir bütün olarak ele alındığında güçlülere katlanma, benliği geliştirme, problemlerle başa çıkma ve kendini aşma gibi durumlarla sonuçlanan psikolojik bir olgunlaşmanın motive edici birer gücü olarak değerlendirilebilirler⁶⁸. Konuyla ilgili yapılan bir anket çalışmasında; yüksek öğrenim düzeyinde meslekî din eğitimi alan gençlerin, dinî pratikleriyle (namaz, oruç, dua, tövbe, sadaka) psiko-sosyal uyumları arasında olumlu bir korelasyon olduğu tespit edilmiş, kendini kabullenme ve ifade etme, etkinlik ve sosyallik gibi değişkenlerle ibadetlerini yapma arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır⁶⁹. Öte yandan ergenin, kötü alışkanlıklarını yenmesi, kendini yenilemesi ve güçlendirmesi açısından ibadetler, destekleyici bir etki yapar⁷⁰. Batı'da yapılan bazı alan araştırmalarında, ibadetlerini yapan dindarların, toplumda en az önyargılı bireyler oldukları ve etnik ayrıma hoşgörülle baktıkları tespit edilmiştir⁷¹.

İbadetler sebebiyle ergenin vicdanında "kendi kendini denetleme sistemi" sabitleşir ve bu sistem onda dengeli bir kişilik gelişimine yardımcı olur⁷². Ayrıca mesleki din eğitimi alan ergenler üzerinde yapılan araştırmada, ergenlerin kişilik gelişimine yardımcı olan unsurlardan, ilgi görme, oto-kontrol ve bağımsızlık duygu düzeylerinin meslekî din eğitimi almayan ergenlere göre oldukça yüksek olduğu saptanmıştır⁷³. Konuyla ilgili olarak ABD'de 10.000 katılımcı üzerinde uygulanan çok sayıdaki psikolojik test sonucunda; dine dayanan veya bir mezhebin kilisesine devam edenlerin, bunu yapmayanlardan daha sağlam bir kişiliğe sahip oldukları tespit edilmiştir⁷⁴. Öte yandan ibadet, onu yerine getiren ergenler tarafından, Allah'a karşı bir borç ve vazife tarzında algılandığı oranda sorumluluk duygusunun gelişmesine yardımcı olmakla birlikte farklı zaman dilimlerine yayılmış olan ibadet vakitleri, ergende güçlü bir zaman planlaması alışkanlığı da meydana getirir. Dolayısıyla belli bir periyot içerisinde devamlılık gösteren ibadet uy-

67) Uysal, Veysel, *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, TDV Yay., Ankara-1994, s. 152-166, 249.

68) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 244; Ayrıca krş. Yıldırım, Suat, "İbadet ve Hayat Nizâmı", *Yeni Ümit Dergisi*, İst., 1989, S.3, s. 6.

69) Hökelekli, *Psiko-Sosyal Uyum ve Dinî Pratikler*, s. 112-150; "İbadetler ve Ruh Sağlığı", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yay., Ankara-2002, s. 147.

70) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 244.

71) Meadow, Mary J.& Kahoe, Richard D., *Psychology of Religion: Religion in Individual Lives*, Harper & Row Publishers, New York-1984, s. 177.

72) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 244; Ayrıca krş. Şentürk, Habil, *İbadet Psikolojisi*, İz Yayıncılık, İst., 2000, s. 43; "İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi", *S.D.Ü.İ.F.D.*, Isparta-1994, S.1, s. 158; *Psikoloji Açısından Hz. Peygamberin İbadet Hayatı*, Bahar Yay., İst., 1984, s. 37-40; Peker, Hüseyin, "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din", *O.M.Ü.İ.F.D.*, Samsun-1986, sayı:1, s. 100-105.

73) Ekşi, Halil, "Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökelekli], Ankara Okulu Yay., Ankara-2002, s. 172

74) Hökelekli, *Psiko-Sosyal Açından İbadet*, s. 249.

gulamaları ergende bir iç disiplinin oluşmasına ve iradesinin güçlenmesine yardımcı olur⁷⁵.

Sonuç

Ergenlik döneminde dinî hayatın ritüelistik boyutuyla ilgili olarak, daha çok ampirik veriler dikkate alınarak genel bir profilin çizilmeye çalışıldığı bu makalede, öncelikle ergenlerin dua ile ilgili tutum ve davranışlarına bakıldığında, ergenler tarafından duanın, ibadete göre daha fazla yapıldığı dikkati çekmektedir. Dua muhtevalarını ise daha çok, dönemin istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak taleplerin oluşturduğu görülmüştür. Öte yandan yapılan duanın biçimiyle ilgili olarak da, açık-gizli, spontane-dua metinleri gibi farklılıklar göze çarpmaktadır.

Ergenlik dönemindeki ibadetlerle ilgili dinî tutum ve davranışlar analiz edilecek olursa ibadetlerin, genel anlamda çocukluk dönemindeki taklitçi unsurlarından arınmış zengin bir muhteva ve derinliğe sahip olduğu görülür. Bu bağlamda sığınma ve bağlanma talepleri çerçevesinde ibadetler, ergenlerin ruhî özlem ve ihtiyaçlarını yatıştırıcı en önemli kaynak olduğu için çoğu kez ruhsuzluktan ve şekilcilikten uzaktır. Genel olarak ibadetlere katılımı -yukarıda da ifade edildiği gibi- duaya göre bir düşüş söz konusudur. İbadet çeşitleri olarak, oruç ibadetinin diğer ibadetlere göre daha fazla yapıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca, bu dönemdeki ibadet etme profiline, ergenlerin almış oldukları din eğitimi değişkeninin de etken faktör olduğu varılan sonuçlar arasındadır.

Yapılan bu dua ve ibadetlerin, ergenin kişilik ve kimlik gelişimine etkilerine gelince —makalenin başında da ifade edildiği gibi ergenlik dönemi, karakteristik özelliği itibarıyla problemlili, bunalımlı bir gelişim dönemi olarak bilinir. Ergenlerin yaşadıkları bu sorunlar, sadece belirli bir kültüre has olmayıp, hemen hemen evrensel bir nitelik taşır. Öte yandan bu problemlerin yaygınlığı ve derinliği gün geçtikçe ileri boyutlara ulaşmaktadır. Postmodern bir süreçte yaşayan ergenler, temelde bir kimlik bunalımıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu bağlamda ergenlerin, kendilerini tanıma ve tanımlama, toplumsal rollerini ve hayattaki hedeflerini belirleme noktasında ciddi arayışları söz konusudur. Ergenlerin yaşadıkları bu kimlik bunalımlarının temelinde, hızla değişen toplumsal süreçte birbirine zıt rol beklentileri ve çoğul tercihlerle karşı karşıya kalmaları bulunmaktadır. Bunlara, sosyal ve kültürel örüntünün ergenlere zorla dayattığı yaptırımlar da ilave edilebilir⁷⁶.

Bunun yanı sıra, mevcut sosyo-kültürel sistem, ergenlerin iç ve dış dünyayı anlama ve anlamlandırmasında yetersiz kalmaktadır. İşte tam bu noktada genel anlamda din, özel anlamda ise dinin ritüelistik boyutu, ergenin sağlıklı bir ruh ve kişilik gelişimi için önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Ancak, bu psikolojik etkilerin olabilmesi, ergenin dini ne kadar içselleştirdiğiyle de ilgilidir. Yani dua ve ibadette özellikle farkındalık düzeyinin yüksek olması gerekir. Kısaca ibadetler, ergenin kişilik ve kimlik gelişimini düzenleyici ve dengeleyici sistemler olarak ele alınabilirler.

75) Hökekleli, *Din Psikolojisi*, s. 243-244.

76) Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Gençlerin Tutumları, Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*, Ankara-1973, s. 17; Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir-1994, s. 68.